

Sønderjyske Årbøger 2019

Redaktion:

Kristian B. Arentsen

Mariann Kristensen

Mogens Rostgaard Nissen

Klaus Tolstrup Petersen

Merete Bo Thomsen

Mads Mikkel Tørsleff

Historisk Samfund for Sønderjylland

Civile tyske flygtninge i Hørup sogn på Sydals 1945-47

AF ANTON MARCKMANN

Da den russiske hær i januar 1945 rykkede frem mod de tyske militære styrker på Østfronten, udløstes samtidig massive, civile flygtningestrømme. På tysk forlangende kom der en del til Danmark, enten over landegrænsen eller med skib over Østersøen. Der kom omkring 250.000 tyske flygtninge til Danmark i månederne inden den tyske kapitulation. Disse flygtninge var indkvarteret rundt om på skoler og andre offentlige bygninger, langt de fleste blev efter kort tid indsat i interneringslejre. Én af disse lejre lå i Hørup på Sydals. Frem til befrielsen var det tyske besættelsesmyndigheder, der havde ansvaret for flygtningene, mens det efter maj 1945 var de danske myndigheder, der stod for behandlingen af de tyske flygtninge i Danmark. I artiklen rettes fokus mod forholdene for flygtningene, der var indkvarteret i Hørup sogn.

Indledning

Denne artikel vil først i korte træk skildre de tyske civile flygtnings skæbne i Danmark og i Sønderjylland, for så at se nærmere på lokalområdet i Hørup sogn på Sydals. Løsningen af denne opgave refererer til danske undersøgelser over emnet, dels på landsplan, dels regionalt for Sønderjyllands vedkommende – både før og efter den tyske hærs kapitulation den 5. maj 1945.¹ Om flygtningenes tilværelse og dagligdag i Hørup sogn og specielt i flygtningelejren på Hørup Klint er der indhentet oplysninger bl.a. fra flygtningeinspektørernes indberetninger, fra Hørup præstearkiv, fra sognets lokalhistoriske forenings årskrifter og fra afleveringer til sognets lokalhistoriske arkiv.² Desuden er der suppleret med litteraturhenvisninger og personlige oplysninger. I artiklen er fokus rettet på, hvordan og i hvor høj grad de menneskelige og fysiske levevilkår var for flygtningene under deres ophold i Danmark efter den 5. maj 1945.

Før og efter kapitulationen den 5. maj 1945

I starten af maj 1945 var antallet af civile tyske flygtninge i Danmark ca. 245.000.³ Omkring 23.000 havnede i Sønderjylland. Af disse blev ca. 9.000 indkvarteret hos landsdelens hjemmetyske befolkning, medens

14.000 blev anbragt i de af værnemagten beslaglagte bygninger rundt om i landsdelen. Flygtningene kunne bevæge sig frit i det danske samfund. Tyske læger og sygeplejersker varetog behandlingen af syge flygtninge. Den danske lægeforening (D.a.d.L.) havde afslået at yde dansk lægehjælp.⁴ Da den tyske hær og de tyske besættelsesmyndigheder forlod Danmark, forsvandt den støtte, der havde sikret flygtningenes ophold og forplejning. De befandt sig nu i et kortvarigt juridisk limbo, indtil det danske samfund blev nødsaget til at påtage sig en midlertidig forvaltning af flygtningeområdet. Opgaven blev i den første uges tid løst af modstandsbevægelsen, derefter af Statens civile Luftværn (S.c.L.) og fra september 1945 af Flygtningeadministrationen under Arbejds- og Socialministeriet.⁵ I mangel af tidspunktet for hjemsendelse (repatriering) af flygtningene, blev de fra deres mange opholdssteder samlet i lejre. Lejrene blev indhegnet med pigtråd og sat under væbnet bevogtning. Et enigt Folketing og Flygtningeadministrationen ønskede absolut ingen form for fraternisering, assimilation eller integration.⁶ Lejrene blev ledet af en dansk lejrlæder og fulgte et detaljeret reglement, der præciserede de interneredes rettigheder, restriktioner og forpligtelser.⁷ Den lokale danske embedslæge kontrollerede sundhedstilstanden, men den lægelige behandling var lagt i hænderne på tyske lejrlæger. Sidst i 1945 blev der oprettet inspektionshold, hver med en dansk kvindelig og dansk mandlig inspektør med socialfaglig baggrund, som ved månedlige besøg i lejrene skulle påse, om alt fungerede hensigtsmæssigt, eller om der var kritisable forhold, som burde ændres.⁸ Hjemsendelse fandt sted i grupper på mange tusinde ad gangen fra 1946 indtil februar 1949.⁹ Den sidste flygtning forlod Sønderjylland i oktober 1947.¹⁰

Tyske civile flygtninge i Hørup sogn

I det følgende undersøges det, hvordan flygtningeproblemet blev løst i det lille Hørup sogn på Sydals. Sognet omfatter fem landsbyer: Lambjerg, Mjang, Majbøl, Mintebjerg og den centralt beliggende Hørup. Det er omtalt, at i sognet åbnede adskillige deres hjem for flygtninge, desuden blev der oprettet to flygtningelejre, dels i Majbøl, dels på Hørup Klint.¹¹ Også hotel Baltic husede flygtninge.

Majbøl tyske skole, der i 1943 blev oprettet i det tidligere Maibøl gæstgiveri/kro, var beslaglagt i tiden 5. maj 1945 til 15. juni 1947.¹² Kroen / skolen var velegnet til at modtage de fordrevne med en stor sal, gode lokaler og et køkken. Det er imidlertid sparsomt, hvad der foreligger af

skriftlig dokumentation om lejren. Men en tidligere gårdejer fra Majbøl, som dengang arbejdede som karl hos forældrene på gården tæt ved lejren, beretter, at skolen (lejren) var belagt af flygtninge fra bl.a. de baltiske landes tysksindede og tyske mindretal, der var flygtet af frygt for den russiske offensiv.¹³ De var kommet med skib til København og herfra sendt videre til skolen i Majbøl. I høsten 1945 hjalp de bønderne med høstarbejdet og fik til gengæld naturalier i form af flæsk, brød og smør og beklædningsgenstande. I det hele taget ydede lokalbefolkningen på forskellig vis materielle bidrag til de fordrevne, som førte en beskeden og trang tilværelse. Lejren husede også en del tyske drenge, KLV-flygtninge [også omtalt som Hitler Jugend-drenge], der senere blev overflyttet til en anden lejr.¹⁴

Sundhedstilstanden blev kontrolleret af en tysk læge én gang om ugen, og en tandlæge indfandt sig ved behov.¹⁵ Lejren var fortsat ubevogtet, så der var stadig rig anledning til at tage kontakt til lokalbefolkningen. Da det kneb med vandforsyningen, blev der boret en brønd, men vandet var urent og uhumsk, hvorfor Sønderborg brandvæsen måtte supplere med frisk vand i vandtanke.¹⁶

Af opgørelser over lejrens belægning ses, at der var både tilgang og afgang: I juni 1945 taltes blot 14 personer, november 1945 75 personer, i januar 1946 99, april 1946 114 og i januar 1947 89.¹⁷ Til undervisning af børn i skolealderen var der tilknyttet en enkelt lærer.¹⁸ I lejrens sidste funktionstid omtales den som et "alderdomshjem" med en trist stemning. De ældre længtes hjem og klagede over den lange ventetid, før de kunne komme videre. Men der var ingen klager over lejren eller dens ledelse og personale, ej heller over danskerne, der var orden og renlighed, varme og god mad.¹⁹

Hotel Baltic i Høruphav blev beslaglagt af værnemagten i december 1944, hvor hotelejerens dog fik lov til at blive boende med sin familie i deres private gemakker.²⁰ På hotellet var der i perioden d. 3. marts til d. 17. maj 1945 anbragt 60 drenge, der som medlemmer af Hitler Jugend (KLV-flygtninge), var flygtet fra Østprøjsen i samlet flok.²¹ De boede i hotellets gæsteværelser på første sal, men indtog deres måltider sammen i en af hotellets sale. Den varme ret blev tilberedt af kvindeligt tysk køkkenpersonale i hotellets vaskekælder i to store gruekedler. Drengene var under streng disciplin, de blev daglig herset igennem af en Feldwebel (sergent) på plænen foran hotellet; derpå et forfriskende havbad, selv i den kolde marts måned! De skulle tømme toiletspandene og rengøre toiletterne. En kort periode var østtyske flygtninge indkvar-

teret i hotellets store sal, hvor de sov på halmlejer.²² De blev siden overflyttet til lejren på Hørup Klint.

Fra 7. til 15. maj 1945 havde en gruppe frihedskæmpere kvarter på hotellet. I midten af maj indlogerede engelske soldater sig, deres opgave var at deltage i bevogtningen af lejren på Hørup Klint.²³ Hotellet blev frigivet den 19. februar 1946, og i 1950 modtog hotelejereren erstatning for beslaglæggelsen og for tabt indkomst.²⁴

Flygtningelejren på Hørup Klint

Hørup Klint ligger i den østligste del af Høruphav, grænsende op mod Majbøl og mod syd til kystlinjen af Hørup Hav. Området er naturskønt med en smuk udsigt over vandet til Kegnæs, længere mod sydvest ses Angel og indsejlingen til Flensborg fjord. I starten af 1900-tallet anlagdes her en tysk torpedoprøvestation. Stationen var udbygget med seks-syv murstenshuse til funktionærer, en større administrationsbygning og to store værkstedshaller samt et vand- /udkigstårn og et elevator-tårn. Med slutningen af 1. verdenskrig ophørte stationen med at fun-

gere, men i dansk regi blev funktionærboligerne i perioder brugt til at genhuse sognets husvilde. Under besættelsen oprettede den tyske marine her en forsøgsstation, hvor der blev eksperimenteret med lys, radio- og radarpejling, undertiden i samarbejde med tyske ubåde i Hørup Hav. Selve området, der var indhegnet og mineret, blev af tyske arbejdere udbygget med flere barakker.²⁵I krigens sidste fase ankrede et stort, tidligere "Kraft-durch-Freude"-turistskib, "Oceana" op i Hørup Hav.²⁶ Skibet blev i januar 1945 indsat i "Redningsaktion Østersø" til transport af flygtninge og sårede soldater.²⁷ Skibet har sandsynligvis landsat flygtninge til lejren på Hørup Klint eller til Sønderborg, før det d. 8. maj blev set sejle sydover.

Andre flygtninge kom til Høruphav på to værkstedspramme fra værftet Greifswald ved Stettin, slæbt hertil af en tysk marinebarkasse og sat på grund ved Mintebjerghav tæt på lejren.²⁸ Det er nærliggende at tro, at de ombordværende flygtninge også blev anbragt på Hørup Klint.

Efter kapitulationen den 5. maj var lejren, efter at minespærringerne var fjernet, klar til at modtage flygtninge.²⁹ Der var i alt 470 flygtninge den 11. juni 1945, som var blevet indkvarteret her, heraf 179 børn.³⁰ For

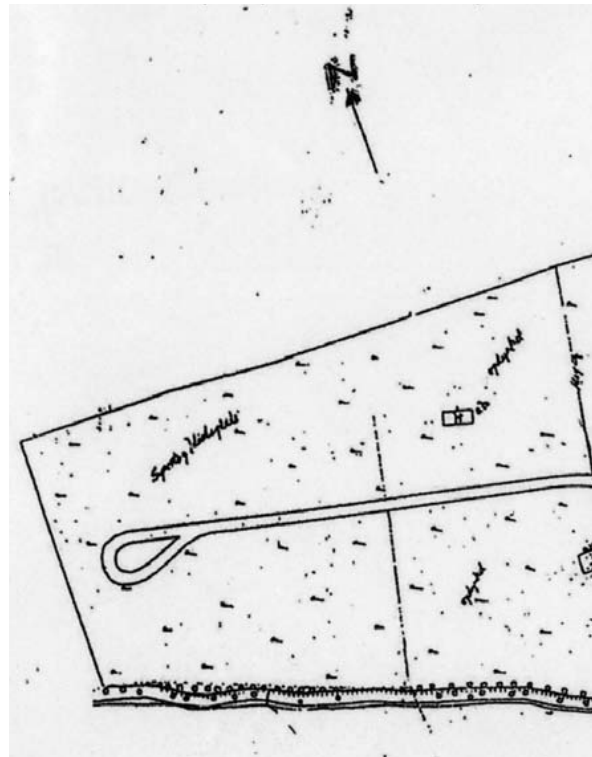

Til venstre ses MS "Oceana" som "Kraft-durch-Freude"-turistskib (fra Schön, H.2000). Ovenfor ses skibet sejle fra Hørup Hav d. 8. maj 1945 (foto: fra lokalhistorisk arkiv, Hørup sogn).

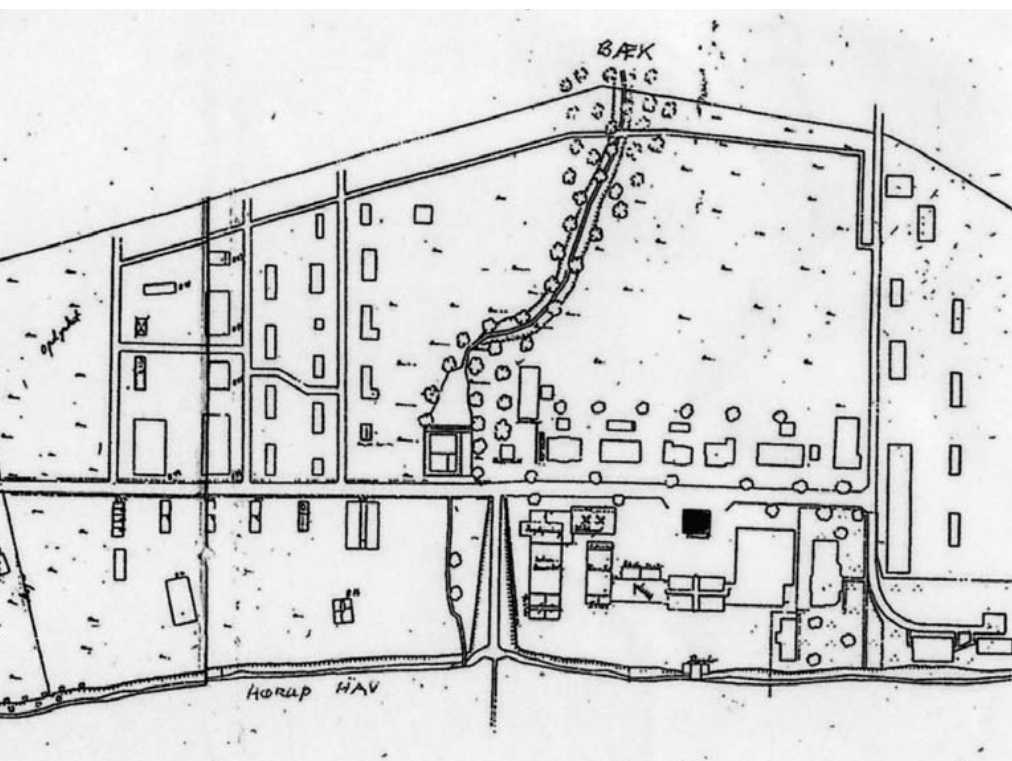
at skaffe yderligere plads til flygtninge, blev der straks efter befrielsen inddraget landbrugsjord mod vest i retning mod Høruphav. Der blev her i løbet af 1945-46 bygget mere end tyve træbarakker af forskellig størrelse. De største havde indgang på midten af den lange barak med to ens beboelsesrum til begge sider, de mindre havde et fælles opholdsrum. Byggeriet gav arbejde til op mod 68 danske håndværkere, deriblandt en maler og anerkendt lokalhistoriker, som levende har berettet om sine indtryk fra arbejdspladsen på Klinten.³¹

Ved byggeriets afslutning blev lejren anslået til at kunne huse 2.000 personer, men en opgørelse viser, at dette antal langt fra blev nået. I december 1945 taltes 604 flygtninge, heraf 231 børn under 15 år, og den 5. marts 1946 nåede belægningen sit (rapporterede) maksimum med i alt 1.314 personer. Dette antal holdt sig året ud, men den 19. januar 1947 var det aftaget til 1.082.³²

Skitse af lejren på Hørup Klint efter udbygningen 1945-1946. Øst for bækken ses lejren, som den forefandt ved kapitulationen, vest for bækken det udvidede lejrområde med de mange barakker. Ved lejrens nordøstlige hjørne ligger vagtbarakken, og tæt på denne lejradministrationsbarakken. Området ved det gamle vandtårn (markeret med sort) fra torpedoprøvestationens tid repræsenterer lejrens materielle og kulturelle centrum med sammenhængende køkken- og forplejningsbygninger og en stor spisesal. Det kulturelle udfoldede sig i klasselokaler, bibliotek, læseværelse og i en stor teater- og biografal med scene og balkon. Længst mod vest var der en sports- og idrætsplads, og på opdyrkede arealer anlagde lejrens beboere nyttehaver. Lejrskitsen er, med mindre modifikationer, fra Christensen, 1986, s. 20-21. Tegningens ophavsmand er ukendt.

Lejrens overordnede leder var borgmesteren i Sønderborg med titel af luftværnschef. Hans direkte, personlige kontakt med lejren var imidlertid ikke-eksisterende. Denne opgave blev uddelegeret til lejrlederen, som var en kommunal funktionær i Sønderborg. Han indfandt sig dog sjældent i lejren. Den daglige ledelse af lejren blev varetaget af en fisker og cykelsmed fra Høruphav, der angiveligt var en person der var "glimrende egnet til posten, rolig og ligevægtig og med en stor portion sund sans," og som desuden beherskede det tyske sprog, hvilket lettede hans forhandlinger med de internerede.³³ Hans position som praktisk leder i lejren blev senere overdraget til en anden, der ikke talte tysk og derfor måtte benytte en tolk. Hans popularitet blandt flygtningene kunne ikke måle sig med forgængerens, der dog fortsatte som lejrassistent.³⁴ Lejrledelsen havde tæt kontakt til den af flygtningene valgte tillidsmand [den såkaldte "Vertrauensmann"], der havde beføjelse til at

udpege flygtninge til bestemte opgaver, f.eks. rengøring, køkkentjeneste, sygepleje og kontorarbejde. Lejren havde også sit eget tyske lejrpoliti, hvis medlemmer var godkendt af den danske lejrledelse. Udstyret med hvidt armbind havde de som opgave at sikre ro og orden i lejren.³⁵

Den udvidede lejr blev indhegnet med pigtrådsnet og sat under væbnet bevogtning. Hvor de tyske flygtninge tidligere kunne bevæge sig frit, blev de nu internerede. I perioden indtil der i marts 1946 var anlagt en sti rundt om hele pigtrådsspærringen, foregik patruljeringen inden for hegnet.³⁶ I den kaotiske situation straks efter den tyske kapitulation påtog modstandsbevægelsen sig bevogtningen af lejren med bevæbnede frihedskæmpere, der havde kvarter på hotel Baltic. Men efter en uges tid blev de afløst af engelske soldater, der også blev indlogeret på hotellet. Det engelske mandskab fortsatte bevogtningen et par måneder. Inden englænderne forlod Høruphav i september 1945 var en del af bevogtningen overtaget af civile og værnepligtige CB'ere. I sammenligning med det engelske mandskab bevogtede de lejren nidkært, hvilket gav anledning til konfrontationer.³⁷ Efterhånden som CB'ernes værnepligtstid udløb, blev bevogtningen styrket med dansk politi og danske soldater.³⁸ En kvindelig flygtning på Hørup Klint beretter, at der i begyndelsen af hendes ophold fra maj 1945 blev foretaget razziaer af vagtmandskabet, der i rent berigelsesøjemed fratog flygtningene deres private, gemte ejendele, f.eks. fyldepenne, fotografiapparater og penge, "das war bitter", skriver hun. Som modtræk skjulte lejrens beboere deres sager ved at grave dem ned uden for lejren eller gemme dem i hække.³⁹ Sådanne razziaer – undertiden natlige – var ikke ualmindelige i tiden lige efter befrielsen, hvor medlemmer af vagtmandskabet berøvede de internerede deres smykker, ure, ringe og penge. Disse ulovlige razziaer ophørte hurtigt i sommeren 1945, herefter blev alt konfiskeret registreret, opbevaret og kvitteret til senere udlevering ved udrejsen.⁴⁰

Afspærringen og bevogtningen af lejren havde til hensigt at undgå enhver form for fraternisering. Alle, der passerede vagtbarakken, skulle fremvise identifikationspapirer og tilladelse til enten udgang eller indgang (passerseddel). For den enkelte flygtning skulle der gøre sig særlige omstændigheder gældende, før vedkommende fik udgangstilladelse, det kunne f.eks. være sygdom, der krævede behandling/kontrol på sygehus eller lazaret uden for lejren, eller besøg hos et familiemedlem med alvorlig sygdom. Ved tilbagekomsten kunne kontrolvagten kræve visitation ved mistanke om indsmugling af f.eks. fødevarer. Tyske læger og sygeplejersker og andet sundhedspersonale gik uhindret ud og ind

af lejren under udøvelsen af deres funktioner, men naturligvis efter behørig legitimation.⁴¹ Det samme gjaldt for lokale danske leverandører af brød, mælk eller grøntsager og for de mange danske arbejdere, der havde deres daglige gang i lejren under dens udvidelse, hvilket gav rig mulighed for kontakt med flygtningene.⁴² En elektriker fra arbejdsområdet udviklede en tæt forbindelse til en kvindelig tysk flygtning med det resultat, at de blev gift og holdt deres bryllupsfest i lejren. Vielsen blev foretaget af sognets danske præst, der talte udmærket tysk. Han viede i øvrigt også andre par fra lejren.⁴³

Men også vagtmandskabet havde på tværs af pigtråden kontakt med de internerede, når disse, ofte bevidst, opholdt sig nær hegnet. At Amors pil trængte uhindret gennem pigtråden, vidner følgende beretning om: Én af vagterne havde et godt øje til en af flygtningepigerne. De opretholdt forbindelsen, efter at hun var blevet repatrieret og giftede sig en del år senere.⁴⁴

I en politirapport redegøres der for en flygtnings ulovlige udgang gennem et frisk klippet hul i hegnet den 25. februar 1946.⁴⁵ Han blev anholdt ved tilbagekomsten samme aften af den patruljerende CB-vagt, efter at han var trængt igennem hullet efter mørkets frembrud, medbringende en stor pakke. Dansk politi blev tilkaldt, da udredningen af forløbet viste sig vanskelig. Af rapporten fremgår, at flygtningen havde opsøgt en af sin kones pårørende i Sønderborg og her havde fået udleveret en hel del varer, som er nærmere specificerede i rapporten. Det drejede sig især om fødevarer, men også om tobak, toiletpapir og skrivepapir. Han indrømmede at have tilegnet sig uberettiget ud- og indgang til lejren. Den pårørende i Sønderborg erkendte at have foræret ham varerne, og at hun var klar over, at det var ulovligt at give eller sælge varer til flygtninge. Som forklaring fremførte hun, at varerne skulle bedre situationen for den flygtedes hustru, som havde et dårligt helbred og trængte til bedre mad end den, hun fik i lejren. Hermed var "sagen" afsluttet uden konsekvenser for de involverede. Pakkens indhold blev konfiskeret og senere afleveret til De gamles Hjem i Sønderborg, men en flaske torskelevertran blev tilbageleveret til flygtningefamilien, der også omfattede et barn på fem måneder.

Flygtningene i lejren var indkvarterede dels i barakkerne og dels i murstenshusene i området øst for bækken. Anbringelse i huse var eftertragtet og blev især reserveret mødre med spæd- eller småbørn, samt ældre.⁴⁶ En børnehave blev planlagt i 1945, og et nyt og godt spædbørnskøkken blev oprettet i 1946.⁴⁷

Flygtningene sov i to- eller treetagers senge under trange forhold, som ikke levede megen plads til privat udfoldelse. Et vægskab og et par knager til tøjet stod til den enkeltes disposition. Der var elektrisk lys, leveret fra lejrens elektricitetscentral, der lå tæt ved vandtårnet, men lyset blev slukket kl. 22.⁴⁸ Den tidligere tyske forsøgsstation på området havde installeret lokalradio i beboelsesrummene med direkte forbindelse til den tyske kommandocentral på stedet, og denne radioforbindelse blev overtaget af flygtningelejren. På denne måde kunne der fra lejrens kontor hurtigt sendes vigtige meddelelser og oplysninger ud til lejrens beboere. Radioanlægget sendte også som underholdning båndoptagelser af tyske ønskekoncerter fra krigens tid.⁵⁰

I hver beboelse var der kakkellovn, men der var ikke indlagt vand i barakkerne. Det omtales, at vandet fra boringen var meget jernholdigt og brunt, så vasketøjet var aldrig blændende hvidt. Fire vaskebaraker var indrettet til vask af tøj og til personlig kropsbad – undertiden varmt brusebad – i den ene halvdel, medens der i den anden var anlagt ti gammeldags WC'er med bræt og spande, adskilt af skillevægge.⁵¹ I marts 1946 beklagede kvinderne sig over, at det kun var muligt for dem at foretage overfladisk morgenvask i vaskerummene, da der var adgang for begge køn både her og på WC'erne. Et forslag om at kønsopdele vaskerummene og toiletterne blev sendt videre til lejrledelsen.⁵² Toiletterne blev tømt dagligt af et renovationshold. Stillingen som renovationsmand var eftertragtet, da den gav ekstra forplejning. I de nyeste barakker blev der indrettet tørklosetter.⁵³

Der blev oprettet sy- og skrædderstue, flere skomagerværksteder, der fremstillede fortrinlige træsko, og flere værksteder, der bl.a. lavede gode tasker af papirgarn.⁵⁴ I december 1945 var køkkenet udbygget med otte madkogere og med madudlevering fra tre luger. Arbejdet i køkkenet blev på skift udført af 50 af lejrens kvinder, andre fik tildelt rengøringsopgaver.⁵⁵ Der blev i 1946 oprettet et frivilligt brandværn, der var udstyret med motorsprøjte. Brandmændene var hovedsageligt unge knægte i 16-17 års alderen med en 60-årig brandmajor som leder.⁵⁶ Men det var et problem at få især de mange kvinder i lejren beskæftigede med meningsfyldte bidrag til lejrens trivsel. Nogle slog sig til tåls med, at opholdet her var et kort intermezzo, indtil de blev repatrierede.⁵⁷

Under udvidelsen af lejren viste der sig i starten en del ulemper, f.eks. klagedes der over fugt og em i barakkerne, især når disse blev benyttet til vask og tørring af tøj. Men det skulle bedres efter ibrugtagningen af vaskebarakkerne. For at "tørre" de nye barakker før indflytning anbe-

Den centralt beliggende bygning med vand-udsigtstårnet fra torpedoprøvestationens tid blev også anvendt til indkvartering af flygtninge.

(Foto: fra Lokallhistorisk arkiv, Hørup sogn)

faledes det at opvarme lokalet i nogle dage. I enkelte barakker kunne regnen ikke holdes ude gennem tagpappet, der herefter fik en ekstra tjærebehandling.⁵⁸

I perioder var lejren plaget af rotter, som især holdt til i bækkens udløb mod havet, hvor vandet var urent af kloakvand og afløb fra en stor WC cisterne, der tømte sig i en stor opsamlingsbrønd og videre til bækken.⁵⁹ Brønden var fuldstændig tæt og kunne holde rotterne ude, og da der samtidig blev udlagt rottegift og placeret en rottespærre fik man nogenlunde styr på rotteplagen. Flygtningeinspektørerne rapporterede den 30. juni 1946, at rensningsanlægget stadig ikke fungerede særlig godt, men et tidligere fremlagt forslag om at kloakere affaldsvandets passage gennem bækken ud til havet synes herefter at være fulgt op, idet der tre måneder senere blev noteret, at kloakanlægget fungerede tilfredstilfredsstilende.⁶⁰

Lejrens vejssystem, der for baraklejrens vedkommende var anlagt på gammel landbrugsjord, gav anledning til klager. I vådt vejr og tør var vejene og jorden meget pløret, hvilket medførte beskidte barakgulve. Hovedvejen blev belagt med skarpt grus og de små sideveje med teglværks-

Fotos fra lejren. Første billede viser den øst-vest gående "hovedgade" mod øst med vandtårnet ragende op. Det andet billede ser mod vest og er fotograferet fra vandtårnet med lidt af Hørup Hav og længere bagude huse i Høruphav samt Præsteskov (Fra lokalhistorisk arkiv, Hørup Sogn).

affald, men det synes ikke at have tilstrækkelig effekt i det lange løb, for i januar 1947 "kniber det stadig med at færdes ude i lejren, når der er tøm".⁶¹

Maden blev tilberedt i lejrens udbyggede køkken og indtaget i den tilstødende spisesal eller taget med til beboelsen. Lejrens mad- og spiserytme er beskrevet af en kvindelig flygtning: Om morgenen blev der udleveret te, kogt på urter eller gulerodstoppe. Middagsmaden var en sammenkogt ret, dog ikke om søndagen. Den kolde forplejning blev uddelt hver anden dag som brød, margarine, pølse og ost.⁶² En af lejrens kvindelige beboere citeres for følgende udtalelse: "Die verfluchten Dänen, die verhungern uns", som kan oversættes til "de forbandede danskere, de udsulter os".⁶³ Dette var dog ikke tilfældet. I lejrens første måneder var det daglige kalorietilskud ca. 2.000, januar 2016 blev det i et kostregulativ fastlagt til 2.300 kalorier, faktisk tilsvarende kalorieindtaget for en gennemsnitsdanser i dag.⁶⁴ Kosten var ensformig og fattig på kød, alligevel vurderer en ernæringspecialist, at kostens indhold af mejeriprodukter, kornprodukter inkl. brød, samt et varieret sortiment af grøntsager var dækkende, hvad kalorier, vitaminer og mineraler angår.⁶⁵

At der i det lukkede og isolerede samfund i flygtningelejre, hvor skønsmæssigt 33 % udgjordes af kvinder i den fertile alder, måtte opstå seksuelle kontakter mellem kønnene, var helt naturligt og uundgåeligt.⁶⁶ Lige så uundgåelige var de følger, disse forhold medførte.

Af en oversigt over nyfødte i lejren på Hørup Klint for årene 1946-1947 fremgår, at der i disse år og frem til lejrens nedlæggelse fødtes tolv drenge og seks piger, hvoraf et par var tvillinger.⁶⁷ En af pigerne var dødfødt. I syv tilfælde angives en dansker som far, tilsyneladende alle arbejdere i lejren under dens udvidelse, eller jævnlige leverandører. Fem af disse fædre var unge mænd midt i 20'erne. Blandt de 14 ugifte mødre var de tre unge enker, på henholdsvis 31, 25 og 23 år, medens alderen for de øvrige varierede fra 22 til 32 år. Børnene fik alle deres mors efternavn og fire af disse mødre blev senere gift med faderen til børnene. Fire børn blev født inden for ægteskab af tyske forældre. 14 af børnene blev født på flygtningesygehuset på Hørup Klint, et fødtes på fødeafdelingen Askovhus i Sønderborg og ét barn så dagens lys på fødeafdelingen Laimun i Aabenraa, medens et tvillingepar blev født på flygtningesygehuset i Haderslev. De fleste fødsler fandt sted i 1946, mens blot to blev født i 1947, den sidste så sent som den 19. juni. I ti tilfælde er der noteret, at barnet blev døbt i lejren, de ni af den evangelisk-lutherske præst i Sønderborg og ét af byens katolske præst. Der blev foretaget fem vielse af lejrens beboere, der iblandt af et par, der blev viet i Hørup kirke af

sognets præst. Af registreringsprotokollen ses yderligere, at der i 1946 blev konfirmeret seks piger og seks drenge i lejren.

Ved samkøring af registre over afdøde fra den digitaliserede Hørup kirkebog, Hørup præstearkiv og kirkegårdsprotokollen for Hørup kirke, der er tilgængelig på kirkegårdskontoret, kan følgende data for døde på Hørup Klint i årene 1945 til 1947 uddrages: I perioden døde i alt 27, 18 mandlige og ni kvindelige flygtninge. Dødsfaldene var fordelt med fem døde i 1945, 14 i 1946 og otte i 1947. Fem begravelser fandt sted på Sønderborg kirkegård, medens 22 begravedes på Hørup kirkegård i et særligt afsnit yderst i kirkegårdens sydøstlige hjørne. For hvert gravsted er den afdødes navn og data registreret, og gravens nøjagtige placering på kirkegården er anført, hvilket fik betydning for gravstedernes senere skæbne. Et spædbarn døde i maj 1945, to andre døde kort efter fødslen i juli og november 1946. Mange af de døde var højt oppe i årene, den ældste døde i en alder af 85 år, men der var også yngre mennesker blandt de afdøde. I en række tilfælde er dødsårsagen anført i dødsattesten. Hyppigste dødelige lidelser var aldersbetingede i form af hjertesygdomme og kræft, men også lungebetændelse talte med. En 19-årig pige døde af leukæmi og en 54-årig kvinde af lungetuberkulose. Den sidste begravelse fandt sted den 13. juni 1947, kort før lejrens ophævelse. Den danske sognepræst forrettede begravelsen for en af de døde. Omkring 1970 blev de jordiske rester af de afdøde overført til flygtningekirkegården i Oksbøl.⁶⁸

Med en belægning i lejren i 1946 på ca. 1.300 flygtninge kan det anslås, at ca. 1/6 af disse, eller omtrent 200, var børn i den skolepligtige alder. Undervisningen af disse blev ledet af egnede personer blandt flygtningene, det vil sige uddannede lærere eller studerende i et antal af ni, hvoraf én udelukkende var tilknyttet voksenundervisningen.⁶⁹ En kvindelig lærer fra Sønderborg var rådgivende kontaktperson for lejrens undervisere og gav forslag til undervisningens indhold.⁷⁰ Der dyrkedes gymnastik og undervistes i regning, skrivning, tysk, religion, geografi m.m., men "under ingen omstændigheder i dansk", og enhver form for formidling af nazistisk tankegods var tabu.⁷¹ Skolelokalerne lå oprindeligt i området ved vandtårnet, men senere blev de suppleret med lokaler i en nyopført skolebarak. Der blev også oprettet en børnehave.⁷²

Det overordnede lægelige tilsyn med lejren blev udført af embedslægen fra Sønderborg. Han deltog ofte i inspektionsholdenes besøg, og af disses rapporter ses, at han var rådgivende om hygiejniske og sundhedsmæssige tiltag. Den daglige lægekonsultation blev passet af

en mandlig og en kvindelig tysk læge, der også dækkede lægetjenesten i andre nærliggende lejre. To tandlæger, en mandlig og en kvindelig, tog sig af lejrens behov for tandtilsyn og -behandling, men udstrakte også deres virke til omkringliggende flygtningeforlægninger. Lejren fik tilknyttet en sundhedsplejerske i marts 1946.⁷³

Syge patienter blev indlagt på sygestuer i lejren eller ved alvorlige tilfælde overført til flygtningesygehuset på Askovhus på Hertug Hans Vej i Sønderborg eller til et lazaret i Aabenraa. I løbet af første halvdel af 1946 indrettedes et regulært lejrsygehus i administrationsbygningen fra den tyske tid, hertil blev også syge fra Askovhus overført.⁷⁴ Dette øgede behovet for flere sygeplejersker og sygehjælpere.

Lejrens sanitetspersonale nød særlige fordele, f.eks. udgangstilladelse og kosttilskud, men disse privilegier faldt ikke i god jord blandt de "menige" flygtninge.⁷⁵ Kort efter blev lejrens lokale, tyske administrering af sundhedssektoren overdraget til lejrens danske souschef – lejrlederen – hvorefter "den misundelse, der var til stede, forhåbentligt vilde forsvinde".⁷⁶

I et brev til Statens civile Luftværn den 26. juni 1946, anmodede lejrens tilsynsførende danske embedslæge om forflytning af en af lejrens mandlige læger og en tandlæge, der begge var tyske, på grund af en række misbrug af deres stilling.⁷⁷ Således havde de brugt deres tjenestebil til udflugter uden tjenstlige ærinder, idet de samtidig fjernede skiltet med påskriften "Flygtningesygehuset, Sønderborg." Da afhøring af pålidelige sanitetsansatte ydermere bragte for dagen, at de to omhandlede personer "omgås letfærdige kvinder fra lejren," indstillede embedslægen at de begge skulle forflyttes. Embedslægens anmodning blev prompte efterfulgt.

Den tidligere omtalte kvindelige tandlæge har i sin beskrivelse af sit ophold i lejren oplyst, at hun sammen med en mandlig kollega i 1946 oprettede en tandlægeklinik i lejren med udstyr leveret fra militæret. Da kollegaen som beskrevet blev forflyttet, fortsatte hun alene det kliniske arbejde, der også omfattede otte lejre i omegnen. En dentist fra lejren tog sig af det tandtekniske arbejde. Som en slags honorering af deres virke fik de dobbelt koldration samt daglig en halv liter mælk og et æg ugentlig. Desuden fik de vedvarende udgangsbevis, som bl.a. blev udnyttet til spadsereture i omegnen af lejren. Herunder fik tandlægen og veninder kontakt til en familie på Hørup Bygade, som de opbyggede gode relationer til, og "så fik de lidt forskelligt, som de virkelig trængte til. De var dybt taknemlige".⁷⁸

I en indberetning den 5. december 1945 fra flygtningeinspektørerne omtales, at der i løbet af lejrens første halvår havde været i alt 26 tilfælde af tyfus, herunder syv med dødelig udgang. En kvindelig flygtning skriver: "En stor del af lejrens beboere blev syge. Jeg deltog i nattevagten, de fleste havde diarré og høj feber. Der var ingen toiletpapir. Det blev først bedre, da de, der var meget syge, kom på danske sygehuse, hvor man kunne give dem den rigtige ernæring."⁷⁹ Kilden til sygdommen blev ikke fundet, men det må have drejet sig om en salmonella typhi infektion, forårsaget af inficeret fødemiddel, eller en infektion medbragt af en nyindflyttet flygtning. Infektionen har herefter bredt sig ved direkte kontakt, men den omtalte forurening af affaldsvandet har utvivlsomt bidraget hertil, derimod er det ikke sandsynligt, at rotter har været sygdomskilden. Det bør nævnes, at i juni 1945 havde udsendte vaccinationshold organiseret af Statens Seruminstitut massevaccineret samtlige tyske flygtninge mod tyfus, paratyfus og dysenteri og senere blev der revaccineret mod tyfus i lejren. Epidemien medførte et forbud mod badning i Hørup Hav.⁸⁰ Bortset fra ovennævnte tyfusepidemi synes lejren at være forskånet for smitsomme sygdomsudbrud.

Som en følge af flygtningenes isolerede tilværelse og den frustrerende ventetid herskede der en ret trist og mørk stemning i lejren, dog afbrudt af lyse øjeblikke, f.eks. da der i 1946 blev åbnet for brevforsendelse til Tyskland. En flygtning fra lejren skriver, "at for at få frimærker, pantsatte vi vore ure og smykker."⁸¹ Det bestemtes, at hver flygtning over 14 år måtte afsende ét brev ugentlig.⁸² Der blev afholdt gudstjenester i spise- eller teatersalen, undertiden forrettet af sognets præst, der talte udmærket tysk, men også katolikker i lejren fik ordet forkyndt.⁸³ Bryllupper og konfirmationer var festlige indslag, der tjente til adspredelse i dagligdagen – som da den katolske biskop i Danmark aflagde besøg og foretog konfirmation af tyske katolske børn. Der var god søgning til lejrens bibliotek og læseværelse og det samme gjaldt for idrætspladsen og nyttehaverne.⁸⁴

Lejrens kunstneriske og musikalske talenter, deriblandt en koncert- og operasangerinde, havde organiseret sig i musik-, teater-, sang- og dansegrupper med hver deres leder.⁸⁵ I teatersalen, der var udstyret med balkon og scene, blev der i 1946 og 1947 så godt som hver weekend opført to-tre aftenforestillinger i træk med varierende indhold, der talte danse- og sangindslag – f.eks. syngespil, solosang, duetter, kvartetter og korsang – med musik, fremført af violiner, fløjter, og klaver. Repertoiret var domineret af tyske klassiske komponister, men også

Fotos fra lejren. Første billede viser en af de store barakker med indgang midt på langsiden, og på det andet billede fås et indtryk af den triste lejrhovedgade og det smattede terræn. (Fra lokalhistorisk arkiv, Hørup sogn).

Lager 69-12		Hørup-Klint, den 5.3.47
Am Sonntag, den 9. Montag, den 10. und Dienstag, den 11.3.47		
um 19,30 Uhr wird in Hørup-Klint das Singspiel :		
"Das Klinget so herrlich, das klinget so schön."		
aufgeführt.	Leitung: Frau Solle	
Musikalischer Inhalt:		
Ich bin verliebt	Sologesang	Dostal
Das klinget so herrlich, das kl..		Mozart
Aus "Die Entführung aus dem Serail"	Duett	Mozart
Aus "Die lustigen Weiber v. Windsor"	Duett d. Frau Pluth	Nicolsi
Melodien aus "Die Fledermaus"		Strauss
So was allein ich bleiben	Männerquartett	Strauss
Aus "Hoffmanns Erzählungen"	Bassrolle	O'fenbach
Schotswalzer		Strauss
Menuett	Flüten, Geigen,	Boccherini
Largo	Gesang, Violine	Händel
Aus "Laffenschmied" Auch ich war	ein Jun. ling... Sologesang	Lozing
An den Abendstern	Gesangsquartett	Schumann
Aus "Zauberflöte" Papageno, Papagena		Mozart
Hänsel und Gretel	Duett	Humperdinck
Menuett	Flüten, Geigen, Fasn	Beethoven
"Ein Mädchen, das auf ihre hielt"		
aus " Die Jahreszeiten"	Sologesang mit Chor	Haydn
" Sie steigt herauf, die Sonne"		
Sonnenchor aus "Die Jahreszeiten"	Chor	Haydn

Program for en musikalsk aften i lejren, opført d. 9., 10. og 11. marts 1947.

musik af Mozart, Schubert og Chopin var repræsenteret. For børnene blev der opført eventyrspil om eftermiddagen. Den sidste forestilling med uddrag fra "Figaros bryllup" fandt sted den 10. juni 1947.⁸⁶

En tidligere flygtning fra lejren fortæller om sin tid i lejren under et interview den 12. april 2019 hos Inge-Lore Millek, f. Pliess, i hendes pensionistlejlighed i Sønderborg. Den nu 93-årige, velformulerede enke erindrer stadigvæk episoder fra tiden som flygtning på Hørup Klint, understøttet af en række fotos fra opholdet. Hun flygtede som 19-årig i marts 1945 fra Danzig foran den russiske armé sammen med sin mor, og blev sejlet til København og sendt videre med tog til Sønderborg, hvor de blev indkvarteret for til sidst at ende i flygtningelejren på Hørup Klint i maj 1945. Her boede de i en lille fire-personers barak tæt på udsigts/vandtårnet, nær kystlinjen. De sov i etagesenge, og maden blev afhentet i det nærliggende køkken. Opholdsrummet var udstyret med kakkelovn, og brændsel blev udleveret som tørv eller koks. Inge-Lore (I.-L.), der i Danzig havde fået undervisning i ballet, fik under krigsforløbet en kort, nødtørftig uddannelse som sygeplejerske og fungerede som sådan på Hørup Klint. Hun havde også tilsyn med nærliggende KVL-lejre i Notmark og Lønsøvej. Hun nød godt af de privilegier, der

tilfaldt sundhedspersonalet som f. eks. udgangstilladelser, der blev udnyttet til cykelture til Sønderborg, hvor bekendte fra opholdet her forsynede hende med cigaretter, kaffe og andre forbrugsgoder. Hun passerede ved hjemkomsten uhindret lejrvagten, der vendte det blinde øje til. I.-L. husker tydeligt tyfusepidemien i efteråret 1945, f.eks. når vagtmandskabet blev kaldt til en plaget patient, der dog ofte modtog dem med et "Schon zu spät" – tarmen havde tømt sig. Efter nattevagterne stod der hver morgen frisk kaffe, rundstykke og cigaretter til vagtholdet. Moderen arbejdede som skrædder og syerske i et lokale i deres barak. Hun var opfindsom, syede således en kasseret hvid natkjole om til en smuk brudekjole til et bryllup i august 1947. Også lejrens teater- og dansegrupper udstyrede hun med flotte dragter. Der blev arrangeret baller i teatersalen, men kl. 22 blev alt lys slukket og de deltagende måtte finde hjem. Hvis nogen herefter befandt sig i terrænet, blev de afsløret af en lyskasters vandrende lyskegle. Under lejropholdet udviklede I.-L. et tæt forhold til én af de patruljerende CB-vagter. Efter at være blevet repatrieret i september 1947, hvor lejren stort set var tømt, tog hun og moderen ophold hos familie i Østberlin, og senere i Flensborg. Herfra hentede

Bryllupsselskabet i lejren, august 1947. Privateje.

den ihærdige tilbeder: Karl-Heinz Millek hende til Sønderborg, hvor de blev borgerligt viet i 1957 og slog sig ned, han som Danfoss-arbejder, medens hun tog sig af hjem og barn. Siden hun blev enke i år 2000 har hun boet i en pensionistbolig. På spørgsmålet om, hvordan hun erindringer sin tid som flygtning på Hørup Klint, svarer hun: "Der var absolut ingen grund til at klage." Maden var tilstrækkelig, barakken tør og lun, tilværelsen formede sig fredeligt og roligt midt i den smukke natur nær skov og strand. Hun nød at bade i Hørup Hav fra den kyststrækning, der befandt sig mellem pigtrådsafspærringerne. Hun var engageret i sit arbejde og fik lejlighed til at udfolde sine kunstneriske evner i lejrens danse- og teateropførelser. Hun var privilegeret og kunne bevæge sig uden for lejren, så hun førte en meningsfyldt og aktiv tilværelse og følte ikke interneringen som nogen psykisk belastning.

Repatrieringen indledtes i 1946, men først i starten af 1947 kan der registreres et fald i lejrens indbyggertal. Herefter må belægningen være yderligere aftaget med det resultat, at lejren ophørte som flygtningelejr i september 1947.⁸⁷ De tomme bygninger blev igen udnyttet til husvilde, men herefter lå området øde hen.⁸⁸ Barakkerne blev efterhånden solgt, resterende inventar fra lejren blev udbudt på en auktion, der blev noget

En dansegruppe i lejren, iført kolorerede dragter. Inge-Lore Pliess yderst til venstre.

af et "tilløbsstykke."⁸⁹ De lodsejere, hvis jord var blevet inddraget ved lejrens udvidelse i 1945-1946, modtog i 1949 erstatning.⁹⁰ Omkring 1970 blev dette areal udstykket i parceller, og der byggedes her et stort antal attraktive én-familiehuse. Lejrarealet øst for bækken med murstenshuse, vandtårn og barakker blev efter befrielsen atter overtaget af private, der lod bygningerne forfalde, så området efterhånden fik karakter af en "spøgelsesby." Den sidste indehaver af området fik i 1974 kommunalbestyrelsens accept til at lade ruinerne rive ned og derefter udstykke arealet til bebyggelse med op til ni én-familiehuse.⁹¹ Her rejste sig i de følgende år en række kystnære villaer med en enestående udsigt over Hørup Hav, og senere opførtes et stort villaområde nord herfor.

I dag er ethvert spor efter flygtningelejren slettet, og kun de ældste beboere i sognet husker tiden og hændelserne fra dengang. Men hvordan erindrer lejrens flygtninge deres ophold her? Der er nedfældet én skriftlig beretning herom fra en tidligere ung sygemedhjælper i lejren i årene 1945-1947. Hun skriver i et brev i 1989 bl.a.: "Hvad blev vi forskånet for i denne tid under interneringen? Forskånet for død eller elendighed og bortslæbning til østen. Vi fik garantien for det daglige brød og nåden til at hjælpe vore lidelsesfæller, når de blev syge. Blev modnet som ungt menneske. Jeg ville ikke undvære disse to år i Danmark"⁹² Brevskriverens positive holdning til sit lejrophold skinner tydeligt igennem. I en udtalelse i Forbundsdagen i Bonn den 2. juli 1953, efter at tilbagebetalingen af en del af omkostningerne ved flygtningenes ophold i Danmark var blevet vedtaget, udtrykte SPD's ordfører "en tak til landet Danmark og dets daværende regering, fordi det i vanskelige tider er kommet et stort antal tyske flygtninge i møde med omsorg og menneskelighed." Udtalelsen blev efterfulgt af et spontant bifald af samtlige demokratiske partier.⁹³ Med andre ord foreligger her en officiel anerkendelse af og en tak for Danmarks håndtering af de påtvungne og uundgåelige flygtningeproblemer.

Konklusion

Denne artikels forfatter kan efter at have gennemgået skriftlige kilder til de tyske civile flygtnings ophold i Danmark efter den 5. maj 1945, og specielt ved afdækningen af forholdene ved flygtningelejren på Hørup Klint, tilslutte sig ovennævnte tyske politikers udtalelse om de menneskelige og fysiske levevilkår. Under interneringen, der var besluttet af et enigt Folketing, var flygtningene sikret tag over hove-

det og tilstrækkelig kost, og de kunne fungere internt i lejren som et lukket samfund på demokratisk basis. Deres ønsker om forbedringer blev imødekommet af den danske lejrledelse. Et enkelt forhold taler dog i negativ retning: en del flygtninges integritet blev ikke respekteret i befrielsesdagene ved nogle urimelige og forkastelige handlinger, når vagtmandskabet frarøvede dem deres private ejendele. Fraternisering uden for lejrene fandt sted i begrænset omfang, men internt på Hørup Klint var der tætte kontakter mellem tyske kvinder og danske mænd, resulterende i et antal børn.

Man skal tage i betragtning, at der ikke på noget tidspunkt var så mange mennesker i lejren, som den var bygget til. Det har utvivlsomt været med til at gøre forholdene for flygtningene i Hørup bedre end i andre lejre i Danmark, hvor forholdene var dårligere. Det har formentlig også været en væsentlig grund til, at dødeligheden, især for spædbørn, i lejren var forholdsvis lav.

Østligste del af Høruphav med markering af den omtrentlige afgrænsning af lejrens ydre grænser. Billedbaggrunden fra Google Earth.

KILDER

Utrykte kilder:

- Rigsarkivet, København (RAK):
 Flygtningeadministrationen. Indberetninger fra flygtningeinspektørerne. Pk. 144 og 145.
 Rigsarkivet, Aabenraa (RAÅ):
 Flygtningeadministrationen i Sønderborg 1945-1946. Diverse sager. KE 6
 Flygtningeadministrationen i Sønderborg politikreds. KE 6. Pk.1.
 A 13. Erstatningssager. Aabenraa og Sønderborg amt. Journal 1949. Hørup præstearkiv. EC O88. 1946-1947.

- Hørup Kirke, Kirkegårdskontoret: Fortegnelser over begravede 1945-1947.
 Lokalhistorisk arkiv, Hørup sogn:
 A 126. Flygtninge
 A 302. Karen Harboes afleveringer.

Trykte kilder

- Sønderjyden, 1958.
 Jydske Tidende, 1976.

Digitale kilder:

- Hørup sogns kirkebøger.

LITTERATUR

- Christensen, Peter A.: "En beretning om Hørup Klint", i *Årsskrift nr.4 for lokalhistorisk forening for Hørup sogn*, s.17-28,1986.
- Flygtninge i Danmark 1945-1949. Hvidbogen. Udgivet af flygtningeadministrationen. Fremad, 1950 (I noterne anføres bogen som Hvidbogen).
- Faaborg, Svend Åge: *Hotel Baltic*. Hans M. Jebsen, Stenbjerg udlejning, 1993.
- Gammelgaard, Arne: *Drivotømmer. Tyske flygtninge i Danmark 1945-1949*. Blåvands egnsmuseum, 1993.
- Havrehed, Henrik: *De tyske flygtninge i Danmark 1945-1949*. Odense universitetsforlag, 1987.
- Heesch, J.: "Otte millioner flygtninge: 240.000 endte i Danmark - 2.000 på Hørup Klint", i *Alsisk kalender 8*, s.61-67. Alsingergildet, 1999.
- Jensen, John V.: "Over for os selv og over for Fremtiden: den danske Rigsdag og de tyske flygtninge 1945-46" i *Historisk Tidsskrift*, Bd. 112, h. 1, 2012, s. 130-164.
- Kristensen, Henrik Skov, Inge Adriansen: *Als og Sundeved 1940-1945*. Historisk samfund for Als og Sundeved, 1995.
- Luttenberg, C.: "Mit ophold i flygtningelejren Hørup Klint fra maj 1945 til april 1947." *Årsskrift nr.7 for lokalhistorisk forening for Hørup sogn*. 1989, s. 4-6.
- Lübker, A.: "Et gensyn efter mere end 40 år". *Årsskrift nr.10 for lokalhistorisk forening for Hørup sogn*, s.9-10,1992.
- Lylloff, Kirsten: "Kan lægeløftet gradbøjes?", i *Historisk tidende, bd.99, nr.1*, s.33-68,1999.
- Marckmann, Anton.: *Hørup sogn på Sydals. Spredte træk fra fortid til nutid*. Eget forlag, 2015.
- Nielsen, Anna Kirstine: "Flygtninge på Hørup klint", i *Årsskrift nr. 29 for lokalhistorisk forening for Hørup sogn*. s.16-21, 2011.
- Nielsen, Leif Hansen: *Tyske flygtninge i Nordslesvig 1945-1948*. Aabenraa 2013.
- Petersen, Anne Marie Bladt: "Min tid i Hørup hav som barn og ung", i *Årsskrift nr.18 for lokalhistorisk forening for Hørup sogn*. s.32-38, 2000.
- Schön, Heinz: *Hitlers Traumschiffe*, Verlag Arndt, Kiel, 2000

NOTER

- 1 Hvidbogen, 1950; Havrehed, 1987; Lylloff 1998; Jensen, 2012 og Nielsen, 2013.
- 2 RA: Flygtningeadministrationen. Indberetninger fra flygtningeinspektørerne. Pk. 144 og 145. De i artiklen anvendte indberetninger markeres i noterne som: Indberetning, efter fulgt af dens datering; RAÅ Flygtningeadministrationen i Sønderborg 1945-1946 samt RAÅ Hørup præstearkiv. EC 088, 1946-1947.
- 3 Hvidbogen, 1950, s. 26.
- 4 Ibid. s. 22-23, s. 84, Bilag 3, s.302 og Nielsen, 2013 s. 93.
- 5 Hvidbogen, 1950, s. 11.
- 6 Havrehed, 1987, s.296.
- 7 Hvidbogen, 1950, bilag 4, s. 305-307.
- 8 Ibid, s. 12.
- 9 Havrehed, 1950, s.240-244 og 254.
- 10 Nielsen, 2013, s.205.
- 11 Christensen, 1986, s.18.
- 12 Oplyst af Christian Petersen, Høruphav og "Sønderborg kommune under 2. verdenskrig", www.avlg.dk/soenderborg.pdf. Her oplyses, at skolen var beslaglagt frem til den 15.7.1947.
- 13 Oplyst af Christian Petersen, Høruphav.
- 14 KLV-børn (kinder-land-verschickung) var børn fra storbyerne, der p.g.a. af bombefaren var evakueret til lejre i Tyskland. Da krigen nærmede sig, blev de flyttet til lejre på Als. (www.avlg.dk/soenderborg.pdf).
- 15 RAÅ: Flygtningeadministrationen i Sønderborg 1945-1946. Diverse sager. Notat 19.5 1946.
- 16 Oplyst af Christian Petersen, Høruphav.
- 17 Nielsen, 2013, s. 318-319.
- 18 Lokalhistorisk arkiv, Hørup sogn, A 126, flygtninge. Et læg: flygtningeforlægninger i politikreds 69.
- 19 Indberetning, 19. januar 1947.
- 20 Faaborg, 1993, s. 36.
- 21 Ibid., s. 36,
- 22 Oplyst af Birthe Danielsen, opvokset i Høruphav på Hotel Baltic under 2. verdenskrig.
- 23 Faaborg, 1993, s.36.
- 24 Nielsen, 2013, s. 318 og RAÅ: Erstatningssager, AA13, Åbenrå-Sønderborg amt, journal 19491, D3.
- 25 Kristensen, 1995, s. 178-190.
- 26 Marckmann, 2015, s. 109.
- 27 Schön, 2000, s.54.
- 28 Christensen, 1986, s.18.
- 29 Lokalhistorisk arkiv, Hørup sogn. Beretning af V. Jessen om Hørup Klint og 2. verdenskrig.
- 30 RAÅ: KE6, Flygtningeadministrationen i Sønderborg 1945-1946, Diverse sager, Hørup klint, 11.6. 1945
- 31 Ibid., 20.1.1946 og Christensen., 1986, s.17-26.
- 32 Indberetninger, 5.12.1945, 5.3.1946 og 19.1.1947.
- 33 Christensen., 1986, s.19.
- 34 Indberetning, 21. oktober 1946.
- 35 Ibid., indberetning, 17.9.1946 og Hvidbogen, 1950, s.234.
- 36 Ibid., indberetning, 5.3.1946.
- 37 Kristensen, 1995, s. 259.
- 38 Petersen, 2011, s.38.
- 39 Luttenberg, 1989, s.6. Uddrag af en beretning, skrevet af en kvindelig flygtning og tandlæge om sit ophold i lejren på Hørup klint. Den udaterede, håndskrevne beretning på fem A-4 sider kan læses i Karen Harboes aflevering til lokalhistorisk arkiv, Hørup sogn og er i oversættelse bragt i årsskrift nr.7 for lokalhistorisk forening for Hørup sogn 1989, s.4-6.
- 40 Havrehed, 1987, s. 290-291.
- 41 Lübker, 1992, s.10.
- 42 Christensen., s.27, 1986
- 43 Ibid., s.26.
- 44 Heesch., 1999, s. 67.
- 45 RAÅ: Flygtningeadministrationen i Sønderborg politikreds, KE 6, pk. 1.
- 46 Indberetning, 5.3.1946.
- 47 Indberetninger hhv. 5.12.1945 og 17.9.1946.
- 48 Luttenberg, 1992, s. 4 og 6; Christensen, 1986, s.24.
- 49 Indberetning 5.12.1945.
- 50 Christensen, 1986, s.24.
- 51 Ibid., s.22.
- 52 Indberetning 5.3.1946.
- 53 Indberetning 5.12.1945; Christensen, 1986, s.22.
- 54 Indberetning, 5.12. 1945 og 13.1. 1946.
- 55 Indberetning 5.12.1945 og Luttenberg, 1989, s.4.
- 56 Christensen, 1986, s.27.
- 57 Indberetning 5.12.1945.

- 58 Indberetning, 12.1.1946.
- 59 Indberetninger hhv. 12.1.1946 og 5.3.1946; Christensen, 1986, s.22.
- 60 Indberetning hhv. 8.6.1946 og 17.9.1946.
- 61 Indberetninger hhv. 7.12.1946 og 19.1.1947.
- 62 Luttenberg, 1987, s.4.
- 63 Christensen, 1986, s.28.
- 64 Lyloff, 1999, s.56; Hvidbogen, 1950, bilag 13, s. 328 og "Danskernes kostvaner 2011-2013", udg. af DTU, fødevareinstituttet, afd. for ernæring, som har beregnet at det daglige kostindtag hos en voksen gennemsnitsdansker i dag er 9,8 Mega Joule= 2342 kalorier.
- 65 Ernæringspecialist, overlæge, dr. med. Peter Marckmann har analyseret kostregulativet.
- 66 Havrehed, 1987, Statistik, Tabel 1, s.335.
- 67 RAÅ: Hørup præstearkiv EC 088, H13, 1946-1947, registreringsprotokol for flygtninge i Augustenborg, Majbøl, Hørup Klint og Østerby.
- 68 Christensen, 1986, s.28.
- 69 Lokalhistorisk arkiv, Hørup sogn, A 126, flygtninge, Hørup Klint, 1 læg: Flygtningeforlægninger, politikreds 69; Luttenberg, 1989, s. 4.
- 70 Nielsen, 2011, s. 20.
- 71 Hvidbogen, 1950, s. 170-171.
- 72 Indberetning 19.1.1947.
- 73 Indberetning 5.3.1946; Luttenberg, 1989, s.4.
- 74 SAÅ: Flygtningeadministrationen i Sønderborg politikreds, indberetning 30.6.1946.
- 75 Ibid.
- 76 Indberetning 2.8.1946.
- 77 SAÅ: KE 6, Flygtningeadministrationen i Sønderborg 1945-1946. Diverse sager.
- 78 Lokalhistorisk arkiv, Hørup sogn, led-sagebrev fra Karen Harboe i hendes afleveringer.
- 79 Luttenberg, 1999, s. 5 og Hvidbogen, 1950, s. 100.
- 80 Lokalhistorisk arkiv, Hørup sogn; Jensen, V.: beretning om 2. verdenskrig og Hørup Klint.
- 81 Luttenberg, 1989, s. 6.
- 82 Hvidbogen, 1950, s.252.
- 83 Christensen, 1986, s. 26 og Luttenberg, 1999, s. 4.
- 84 Indberetninger hhv. 19.1. 1947 og 8.6. 1946.
- 85 Luttenberg, 1999, s. 4,
- 86 I Lokalhistorisk arkiv, Hørup sogn under A 26, flygtninge, findes samtlige trykte programmer for underholdningerne i lejren på Hørup Klint.
- 87 Nielsen, 2013, s. 326.
- 88 Artikel i *Sønderjyden* 15.2.1958.
- 89 Christensen, 1986, s. 28.
- 90 SAÅ: AA13, Erstatningssager 1944-1959 Åbenrå-Sønderborg amt, journal 1949.
- 91 Artikel i *Jydske Tidende* 14.1.1976.
- 92 Lübker, 1992, s.10.
- 93 Havrehed, 1987, s. 287.

Zusammenfassung

Ende des 2. Weltkrieges befanden sich um die 240.000 deutsche Zivilisten auf der Flucht vor den russischen Truppen in Dänemark. Davon befanden sich um die 23.000 in Sønderjylland. Ca. 9000 von ihnen waren privat bei Mitgliedern der deutschen Minderheit untergekommen, während sich weitere 14.000 in beschlagnahmte Gebäude im Landesteil befanden. Die deutsche Wehrmacht hatte die Verantwortung für die Unterkunft und Verpflegung der Flüchtlinge. Bei Kriegsende am 5. Mai 1945 wurden die Dänen zeitweilig mit der Vorsorge der Flüchtlinge beauftragt, bis sie repatriert werden konnte. Sie kamen in Sammellager und wurden unter bewaffneter Bewachung gestellt, weil die dänischen Behörden keinerlei Fraternalisierung wünschten. Die Rechte, Pflichten und Einschränkungen der Internierten wurden in einem internen Regelsatz verwaltet.

Intern war die geschlossene Lagerwelt nach demokratischen Prinzipien mit direktem Kontakt zur dänischen Lagerverwaltung geregelt. Es handelte sich in den meisten Fällen um Barackenlager im guten Zustand, und die Flüchtlinge wurden ausreichend verpflegt. Viele arbeiteten in den Versorgungs- Reinigungs- oder Gesundheits- und Verwaltungsabschnitten des Lagers, andere wiederum als Handwerker. Es wurden Musik- Gesang- und Theaterabende organisiert. Der Verfasser des Artikels fühlt sich darin bestätigt, dass die deutschen zivilen Flüchtlinge in den dänischen Internierungslager eine humane Behandlung erhielten.